

In vijftig jaar tijd steeds meer overwinterende ganzen in ZW-Drenthe

Arend J. van Dijk & Joop Kleine

Tot in de jaren zestig van de vorige eeuw overwinterden jaarlijks honderden ganzen in ZW-Drenthe, toentertijd de enige van belang zijnde ganzenpleisterplaats in Drenthe. Het aantal ganzen is aanzienlijk toegenomen tot maxima van 20.000-30.000 ex. Waren het aanvankelijk voornamelijk Taigarietganzen, thans zetten Toendrarietganzen en Kolganzen de toon. Nijlganzen, Grote Canadese Ganzen en Brandganzen zijn nieuwkomers. De belangrijkste voedselgebieden in de grazige beekdalen zijn door de jaren heen vrijwel steeds hetzelfde gebleven, maar worden intensiever benut. Het Dwingelderveld is altijd de belangrijkste slaappleats geweest, maar er zijn nieuwe slaappleatsen bijgekomen. Door eerder te arriveren is de verblijfsduur van ganzen in ZW-Drenthe met 1-2 maanden verlengd.

Ganzen pleisteren sinds mensenheugenis in ZW-Drenthe. In 1890-1893 meldde de Provinciale Drentsche en Asser Courant bijvoorbeeld dat er in jaren niet zoveel wilde ganzen in de omgeving van Beilen-Dwingeloo waren waargenomen. Ze zaten in de winter bij honderden op de rogge op de essen en het lokte zelfs ganzenvangers deze kant op, die er in drie dagen zeker 48 wisten te slaan. In de twintiger jaren van de 20e eeuw noemt Brouwer (1968) 200-300 Rietganzen in de madelanden in ZW-Drenthe en dergelijke berichten houden aan tot in 1966 de Dwingelose Heide als enige van belang zijnde ganzenpleisterplaats in Drenthe wordt vermeld in een landelijk overzicht (Mörzer Bruyns 1966). Toentertijd werden veel pleisterplaatsen of de ganzen bedreigd door ontginning, ontwatering, ruilverkaveling, aanleg van wegen en bebouwing, rustverstoring en afschot. We konden toen niet bevroeden in wat voor ganzen-walhalla ZW-Drenthe zou gaan veranderen.

Methode

Onder ZW-Drenthe wordt verstaan het gebied tussen Meppel-Steenwijk (A32), provinciegrens tot Appelscha, N381 tot Beilen-Mantinge, Hogeveen en Meppel (figuur 1), grotendeels de stroomgebieden van de Dwingeleroos -Oude Vaart en de Vledder-, Wapserveense en Steenwijker Aa (Vledder Aa genoemd). In dit gebied liggen ongeveer 550 km² potentieel geschikte agrarische foerageergebieden.

Ingaande 1964 zijn jaarlijks vrijwel steeds omstreeks het midden van de maanden november t/m maart, ganzen geteld op de slaapplekken van het Dwingelderveld en Doldersummer- en Wapserveld. Vanaf 1975 werd op het Dwingelderveld minstens vier keer per maand geteld (zie onder andere Kleine 1990-2008). Overige (potentiële) slaapplekken werden geregeld gecheckt en de slapende ganzen geteld. Er is op slaapplekken zowel in de ochtend als avond geteld. De af- en aanvliegrichtingen van groepen ganzen en de precieze slaapplekken werden genoteerd. Systematische tellingen in de voedselgebieden in de stroomdalen van de Dwingeleroos-Oude Vaart en Vledder Aa en in de nabijheid van slaapplekken vonden in november-maart in 1975-1988 en 1996-2008 plaats. In 1964-1974 en 1989-1995 werd wel geteld, maar wisselden de gebiedsdekking, volledigheid en telfrequentie en werd niet altijd precies op dezelfde dagen of in de dezelfde periode geteld. Groepen pleisteraars werden meestal op kaarten ingetekend evenals slaaptrekbewegingen. In de meeste gevallen heeft de beschrijving van pleister- en slaapplekken en slaaptrekbewegingen betrekking op Rietganzen en in mindere mate op Kolganzen.

Tot 1976 zijn incidenteel Toendra- en Taigarietganzen (*Anser serrirostris* resp. *Anser fabalis*) als (onder)soorten van de Rietgans onderscheiden en daarna regelmatig, waarbij jaarlijks ongeveer minimaal 20% van de populatie werd bekeken (totaal 240.000 rietganzen). Onderscheid geschiedde in hoofdzaak op basis van vorm en kleur van de snavel en kop en het relatief forse formaat van de *fabalis*-ganzen. In 42% van de gevallen bestonden groepen uit vrijwel uitsluitend *fabalis* of *serrirostris* rietganzen. Van gemengde rietgangsgroepen is het totaal bepaald en het aandeel *fabalis*-vogels. Gevonden percentages in delen van ganzengroepen werd omgeslagen over het aantal in de gehele groep. Andere (onder)soorten van rietganzen werden niet onderscheiden (zie van den Bergh 2004). Ganzen werden bekeken met verrekijkers 10x40 en telescopen 20-60x80, vaak vanuit een auto.

Waarnemingen van anderen, o.a. genoemd in Kleine (1990-2008) en uit bronnen van de WAD (zie van Dijk & van Os 1982 en Venema 2001) zijn meegenomen. Kees Koffijberg (SOVON Ganzen- en Zwanenwerkgroep) leverde informatie over landelijke trend van Rietganzen per regio.

Pleisterplaatsen

In Vogels van Drenthe (van Dijk & van Os 1982) en in Van Dijk & Koopman (1988) is de ligging van voedselgebieden en slaappleatsen in ZW-Drenthe in kaart gebracht. De huidige verspreiding wijkt daar in grote lijnen niet van af (figuur 1), maar de gebieden worden zeker na 1997 door meer soorten ganzen en grotere aantallen gebruikt en intensiever benut. Verder zijn er enkele slaappleatsen bijgekomen. Uitbreiding van voedselgebieden is er vooral in de overwegend akkergebieden ten oosten van Pesse, bij Drijber en Wijster. Onder andere in de naaste omgeving van het Dwingelderveld (Noordenveld) en Doldersummer- en Wapserveld (bovenloop Vledder Aa, Oude Willem) zijn na 1990 percelen verruigd en verschaald en hebben daardoor voor ganzen aan belang ingeboet.

De overgrote meerderheid van ganzen foerageert op voedselrijke (raaigras *Lolium*) graslanden in beekdalen en andere open landschappen. Geringere aantallen zitten in halfopen landschappen en dan vooral op grasland. Ongeveer 10% van de Rietganzen zoekt voedsel op akkers met (winter)rogge, stoppel en oogstresten van maïs, aardappel, voederbiet of granen. In vorstperiodes neemt het aantal ganzen op akkers toe, evenals in halfopen landschappen. De indruk dat Taigarietganzen frequenter op akkers foerageren komt uit de cijfers niet naar voren. In 1966-83 foerageerden geregeld groepjes van tientallen (Taiga)rietganzen overdag op natte dopheidevelden, waar ze onder andere wortels en stengels aten van Veenpluis (*Eriophorum angustifolium*) en snavelbies (*Rhynchospora spec.*). Grote Canadese ganzen en Nijlganzen zitten vaak in of nabij plassen met open water.

Slaapplaats en voedselgebied

Tot in de jaren tachtig van de vorige eeuw kon met grote zekerheid vastgesteld worden waar ganzen van welke voedselgebieden hun slaapplaats hadden. In veel gevallen kan dat nog, maar de relatie is minder vast met meer uitwisseling. De scheiding tussen de slaappleatsen op het Dwingelderveld en die in de Wieden in NW-Overijssel lag vroeger in het stroomdal van de Oude Vaart ter hoogte van Havelte. Thans is die scheiding diffuus en vliegen ganzen van Uffelte in de avond soms richting Meppel en die van nabij Meppel naar het Dwingelderveld en soms slapen ze in het zandwinplas Veendijk. Op het Doldersummer- en Wapserveld is meermalen vastgesteld dat in de avond soms honderden ganzen over de slaapplaats heen vliegen richting noord (waarschijnlijk naar Fochteloërveen) of zuidoost (Dwingelderveld).

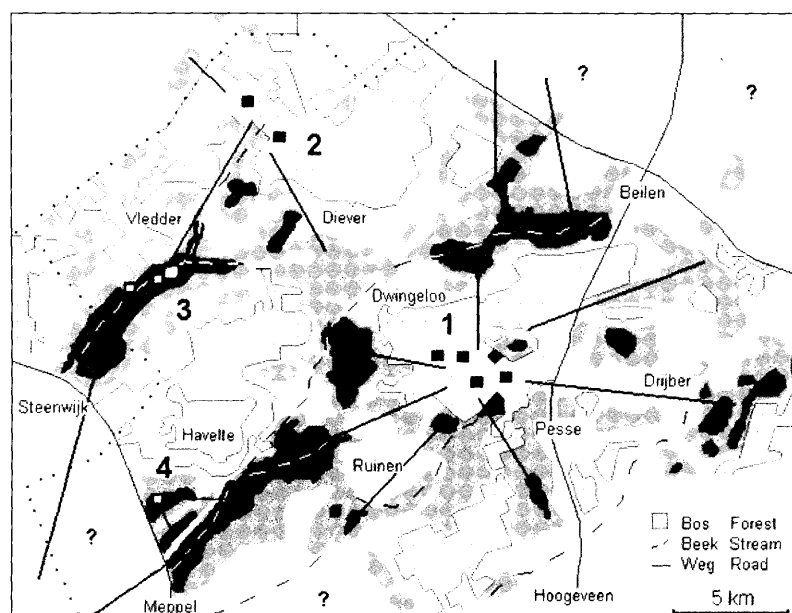
In de laatste decennia zijn er slaappleatsen bijgekomen op het Doldersummer- en Wapserveld (onregelmatig sinds 1968/69 en jaarlijks vanaf 1996/97) en in het stroomdal van de Vledder Aa bij Wapserveen-Nijensleek (Polder Ten Cate en zandwinplas). Ganzen in dit stroomdal slapen tot in de jaren negentig afwisselend op het Doldersummer- en Wapserveld, Dwingelderveld en in de Wieden. Sinds 1996/97 brengt de massa de nacht door op het Doldersummer- en Wapserveld, maar in sommige jaren slapen er duizenden bij Wapserveen-Nijensleek.

Ganzen in het beekdal van de Dwingelerstroom brengen merendeels de nacht door op het Dwingelderveld, maar vooral in recente jaren blijkt geregeld een aanzienlijk deel te overnachten op noordelijk liggende slaappleatsen op het Fochteloërveen (en/of Hijkerveld-Diependal?). In 2002 zaten er bijvoorbeeld 8500 Rietganzen in het beekdal, maar op de Dwingelder slaapplaats verschenen er niet meer dan 4800. Iets dergelijks speelde in 2003 met 11.000 Kolganzen in het beekdal en slechts 600 slapers op de heide. Incidenteel zijn groepjes van tientallen overnachtende ganzen waargenomen op vennen van Koelingsveld (Vledder), Westersand (Havelte), Brunstigerplassen (Beilen), Gijssester Koelen (Ruinen), op zandwinplassen Veendijk, Eesveen en Veeningen en soms ook in natte cultuurlanden.

Afstanden van 5-10 km tussen slaapplaats en voedselgebied zijn normaal, 15 km is minder gebruikelijk en er zijn diverse waarnemingen van afstanden tot 25-30 km vastgesteld (Rietganzen van Oosterhesselen en Slagharen naar Dwingelderveld; zie ook van den Bergh 2004). Grote Canadese Ganzen en Nijlganzen verplaatsen zich gewoonlijk slechts enkele km. Bij aanhoudende strenge vorst overnachten ganzen veelal op de voedselgronden. Waarschijnlijk bieden slaappleatsen dan geen extra veiligheid (grondpredatoren kunnen over het ijs lopen) en bovendien wordt energie bespaard door niet heen en weer te vliegen.

Figuur 1. Voedselgebieden en slaappleatsen van ganzen in ZW-Drenthe in 1964-2008. Donker grijs is jaarlijks gebruikt door relatief grote aantallen en licht grijs onregelmatig gebruikt door geringe aantallen. Zwart vierkant is frequent gebruikte, open vierkant is onregelmatig gebruikte slaappleats. De lijnen geven de meest frequente slaaptrekbewegingen aan. 1 Dwingelderveld, 2 Doldersummer- en Wapserveld, 3 Wapserveen-Nijensleek en 4 Veendijk.

Feeding areas and nocturnal roosts of geese in SW-Drenthe in 1964-2008. Indicated are frequently (dark grey) and irregularly (light grey) used feeding areas, nocturnal roosts (squares) and movements between feeding and roosting sites (lines).

Aantalsverloop 1960-2008

Alle ganzensoorten zijn in de voorbije vijftig jaar in aantal toegenomen (figuur 2). Op basis van de seizoensmaxima (bijlage 1) bedraagt de jaarlijkse toename in de afgelopen vijftig jaar gemiddeld 6% bij de Rietgans, 2,6% bij de Kolgans en minder dan 1% bij de overige ganzen.

Rietgans: Tot 1978 kwam de maximale winterstand van Rietgans in ZW-Drenthe niet boven de 1000 uit en daarna niet meer onder de 1000 (uitzondering 1983 met 770 ex.). In de strenge winter van 1978/79 werden plotseling 4860 ex. vastgesteld en in de jaren tachtig bleef het aantal hoog, met een piek van 9100 in de strenge winter van 1985/86. Vervolgens schommelde de stand tot 1996/97 tussen de 1075 en 3700. Ingaande 1998 zet een enorme toename in, culminerend in een maximum van 31.000 in 2005/06. Was er aanvankelijk nog een verband met hoge aantallen in winters met strenge vorst en lage aantallen in zachte winters, in het laatste decennium gaat die vlieger niet meer op.

Toendra- en Taigarietgans: In de jaren zestig en zeventig ging het waarschijnlijk in hoofdzaak om Taigarietganzen, althans twaalf dode of gewonde ganzen uit die periode waren alle Taiga's. Volgens steekproefberekeningen lag het gemiddelde percentage Taigarietganzen tot en met 1987/88 tussen de 65% en 100%, dat zakte in 1989-1998 naar 24-27% en in 1999-2008 naar 4-5% (bijlage 2). Omgerekend naar aantallen ligt het maximum aantal Taigarietganzen in ZW-Drenthe na 1975/76 jaarlijks tussen de 111 en 3568, gemiddeld 490 ex. Tussen 1978/79 en 1986/87 bereikten Taigarietganzen topaantallen. Het gemiddelde aantal lag toen op 1325 ex., vooral door toedoen van de winters 1978/79 (1794 ex.) en 1986/87 (3568 ex.). Na 1986/87 loopt het gemiddelde aantal Taigarietganzen terug tot 279, met alleen nog hoge aantallen in 1997/98 (1176 ex.), 1998/99 (668 ex.), 2003/04 (818 ex.) en 2005/06 (1051 ex.). De laagste aantallen Taigarietganzen zijn allemaal van na 1994/95, juist in de periode met de enorme populatiegroei. De recente groei bij Rietganzen komt dus vrijwel geheel voor rekening van Toendrarietganzen, hetgeen ook elders in Drenthe het geval is (Venema 2001, van den Bergh 2004). Taigarietganzen worden het meest in de omgeving van het Dwingelderveld en in de Vledder Aa gezien en weinig bij Meppel. De indruk bestaat dat in de jaren zeventig het vrij stabiele aantal overwinterende rietganzen vooral Taigarietganzen waren en dat de piekaantallen in februari-maart veroorzaakt werden door doortrek van Toendrarietganzen.

Kolganzen: In de jaren zestig en zeventig waren Kolganzen aan de grond een bijzonderheid, in tegenstelling tot de soms tienduizenden overtrekkende soortgenoten. Op de slaapplaats van het Dwingelderveld zijn aantallen Kolganzen weliswaar gestaag toegenomen van enkelingen tot maximaal 900, maar deze aantallen vallen in het niet bij de 3000 tot 12.000 Kolganzen die in recente jaren in de voedselgebieden zijn geteld. Een deel van deze Kolganzen maakt gebruik van de slaapplaatsen in het gebied van de Vledder Aa, maar de meeste slapen buiten ZW-Drenthe in de Wieden en op het Fochteloërveen. Bij Meppel zijn voor het eerst in 1980/81 meer dan duizend foeragerende Kolganzen vastgesteld. In latere jaren zaten hier vrijwel elke winter Kolganzen maar in sterk wisselende aantallen. Hoogste aantallen zijn hier geteld in 1980/81 (2500 ex.), 1983/84 (3100), 1985/86 (4600), 1986/87 (2500) en 2005/06 (2100). In het beekdal van de Vledder Aa zitten vanaf 1978/79 vrijwel jaarlijks 30 tot 330 Kolganzen, maar in 1983/84 liep de teller op tot 1216 ex., in 1986/87 tot 1700 en in de winters 2001/02 t/m 2007/08 ging het om 700 tot 6700 Kolganzen. Het dal van de Dwingelerstroom is vooral na 2000 als foerageerplaats door Kolganzen in gebruik. Meestal gaat het om 500-2000 ex., maar in 2005/06 zaten er 5060 en in 2002/03 een recordaantal van 11.000.

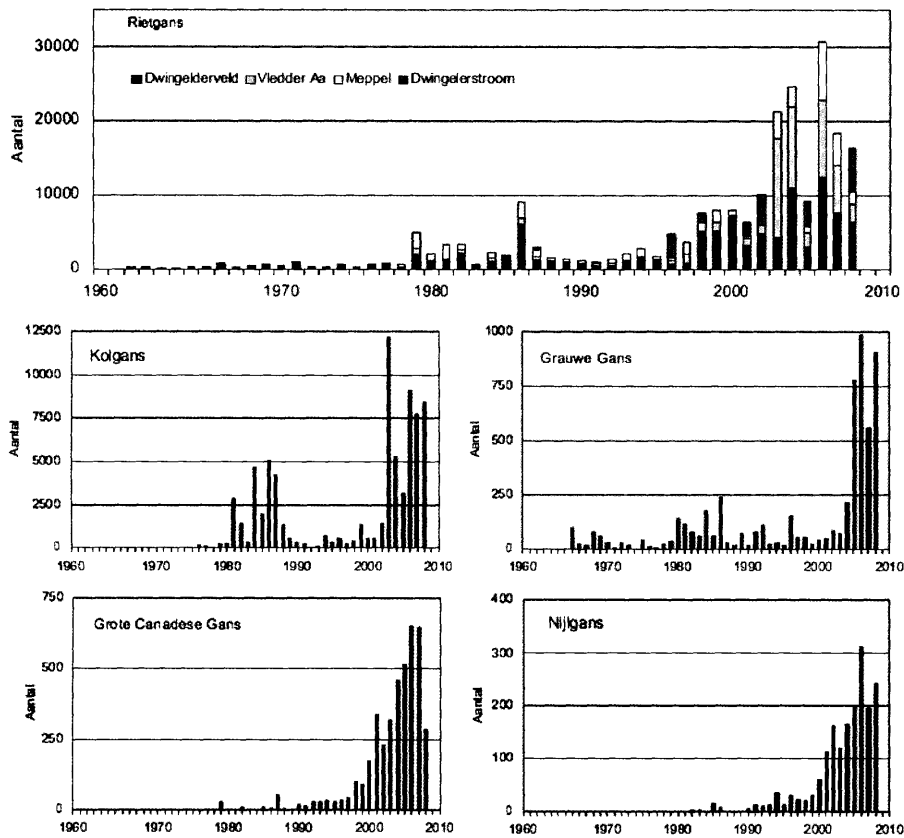
Grauwe Gans: In de wintermaanden is het aantal pleisterende Grauwe Ganzen in ZW-Drenthe meestal niet hoger dan 250. Ze sluiten zich vaak aan bij andere ganzen. Sinds 2003/04 overwinteren er steeds meer Grauwe Ganzen langs de Wapserveense Aa, met maxima van 700-800 ex. die meestal de nacht doorbrengen in de polder Ten Cate of de zandwinplas Nijensleek. De Grauwe Gans nestelt sinds 1994 toenemend in ZW-Drenthe: in 2008 ging het om 50 paren.

Brandgans: Na de eerste waarnemingen van foeragerende Brandganzen in 1978/79 is de soort daarna onregelmatig aangetroffen met hooguit enkele tientallen. In 2002/03 werden 150 ex. gezien in het dal van de Dwingelerstroom en in 2005/06 375 ex. Samen met de 300 Brandganzen bij Meppel en 43 langs de Vledder Aa werd toen het hoogste seizoensaantal van 724 geteld. Brandganzen trekken meestal met Kolganzen op. Sinds 2001 broeden 1-7 paren Brandganzen in ZW-Drenthe.

Grote Canadese Gans: Tijdens strenge vorst in 1978/79 werden voor het eerst enkele tientallen Grote Canadese Ganzen gezien. Dit herhaalde zich in 1986/87. Na vestiging als broedvogel in het dal van de Dwingelerstroom bij Beilen in 1989 (Grotenhuis 1994) is de populatie daar gestaag toegenomen tot een maximum van 350 ex. in 2006/07. Op het Dwingelderveld broedt de Grote Canadese Gans sinds 1996 en daar is het aantal vogels opgelopen tot maximaal 330

Figuur 2. Aantalsverloop op basis van seizoensmaxima van vijf soorten ganzen in ZW-Drenthe in 1960-2008. Bij de Rietgans zijn vier deelgebieden onderscheiden.

Maximum number in 1960-2008 in SW-Drenthe of Tundra/Taiga Bean Goose (top), Greater White-fronted Goose and Greylag Goose (middle), Greater Canada Goose and Egyptian Goose (bottom).

ex. in 2005/06. De broedpopulatie in ZW-Drenthe bedraagt in 2008 58 paren. Bij Wapserveen-Nijensleek is deze gans vooral na 2000/01 een onregelmatige verschijning (en incidentele broedvogel) met maxima tot 106 ex. Er vindt hier uitwisseling plaats met de populatie van ongeveer 150 ex. bij Eesveen-Steenwijk.

Nijlgans: Deze nieuwlichter is sinds de eerste waarneming in 1981/82 nagenoeg elke winter vastgesteld in aantallen oplopend tot maximaal 313 in 2005/06. Sinds 1993 broedt de Nijlgans in ZW-Drenthe: in 2008 bedraagt de stand 130 paren. Een groot deel van de populatie gedraagt zich als standvogel.

Waarnemingen van overige onregelmatig in ZW-Drenthe waargenomen ganzen zijn samengevat in bijlage 1.

Seizoensverloop op slaapplaats Dwingelderveld

In het Dwingelderveld arriveren de eerste overwinterende Rietganzen tussen 4 oktober en 17 december, maar de gemiddelde aankomstdatum is tussen 1975 en 2007 44 dagen naar voren geschoven (figuur 3, bijlage 3). In de eerste weken na aankomst lopen de aantallen geleidelijk op. Midden in de winter kan het aantal slapers variëren onder invloed van het weer (bij strenge vorst wordt vaak elders geslapen), doortrek en gebruik van andere slaapplaatsen, maar het maximum wordt meestal bereikt tussen eind januari en midden februari. De mediane datum is tussen 1975 en 2007 in elk decennium ongeveer twee weken naar voren geschoven en dat geldt in grote lijnen ook voor het seizoensmaximum. In 2006/07 werd het maximum zelfs al begin november geteld. In de loop van februari-maart vertrekken de meeste Rietganzen vrij abrupt. De laatste zijn gezien tussen 28 februari en 3 april. In tegenstelling tot de aankomstdatum is de gemiddelde vertrekdatum tussen 1975 en 2007 niet veranderd en ligt stevast tussen 7 en 12 maart.

Vóór 1998 verschenen Kolganzen onregelmatig en in kleine aantallen op de slaapplaats. De eerste Kolganzen werden toen meestal na de eerste stevige vorstinvall gesignaleerd. De gemiddelde aankomstdatum was 26 december met als uitersten 30 november en 8 januari. In 1998-07 arriveerden de eerste Kolganzen gemiddeld op 9 oktober met als uitersten 17 september en 20 oktober. Bij de Kolgans is tussen 1975 en 2007 sprake van een vervroeging van gemiddeld 78 dagen. De grootste aantallen slapers werden veelal kort na aankomst in november geteld, maar soms ook tijdens de voorjaarstrek, zoals 2100 ex. op 11 maart 2000. De laatste Kolganzen vertrokken gemiddeld op 4 maart, dat is vrijwel dezelfde datum als berekend voor 1975-97 (2 maart). Uiterste data zijn 10 februari en 18 april.

Slaapplaatsen Dwingelderveld

In het heidegebied van het Dwingelderveld liggen tientallen vennen en andere waterrijke gebieden, waarvan zes complexen geregeld door Riet- en Kolganzen als slaapplaats zijn gebruikt. De grote vennen en laagten van de Benderse plassen (max. 6000 slapers), Davidsplassen (max. 12.000) en Hoornse slenk (max. 5000) zijn vooral na 1990 het meest in trek (tabel 1). Door vernattingsmaatregelen is na 1996 in het zuidoostelijk deel van de heide een grote ondiepe natte laagte ontstaan, de Hoornse slenk, die zeer in trek is bij ganzen. Hierdoor hebben met name de Benderse plassen enigszins als slaapplaats ingeboet.

De Davidsplassen zijn belangrijker geworden door meer open water en wellicht ook kappen van bos. Het is onduidelijk waardoor de vernatte Leislout- en Meeuwenplassen de laatste decennia minder in trek zijn. Incidenteel slapen ganzen in het Holtveen en in de Holtveenslenk. Soms vinden nachtelijke verplaatsingen plaats (door verstoring?). Waarschijnlijk is er een verband tussen een slaapplek en foerageergebied, want vliegrichtingen van vertrekkende of aankomende ganzen is vrij vast. Ganzen van de Benderse plassen verlaten de slaapplaats meestal in richtingen tussen W en ZW (voor 1990 tevens O en ZO), van de Davids- Meeuwen- en Leisloutplassen meestal W, ZW en NW en van de Hoornse slenk meestal O, ZO en Z.